Документи

Свобода релігії або переконань і безпека. Документ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Частина II. Питання і Рекомендації

ПИТАННЯ І РЕКОМЕНДАЦІЇ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ АБО ПЕРЕКОНАНЬ І БЕЗПЕКИ*

У цій главі розглядаються чотири важливих питання на стику свободи релігії або переконань і безпеки. Питання реєстрації громад, «екстремістські» висловлювання і література, обшуки в місцях відправлення культу і навернення в свою віру - є загальними для всього регіону ОБСЄ і досить поширеними в даному регіоні. Вони є надзвичайно актуальними для розробників політики і для релігійних громад в контексті забезпечення свободи релігії або переконань і безпеки. Ці питання є ілюстрацією того, як свобода релігії та переконань і безпека - перетинаються на практиці.

На початку кожного розділу розглядаються питання, пов'язані з деякими доволі складними аспектами теми «свобода релігії або переконань і безпека». За ними слідують рекомендації, що стосуються вирішення конкретної проблеми, якій присвячено цей розділ.

4.1. РЕЄСТРАЦІЯ ТА СКАСУВАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД АБО ГРОМАД, ЩО ДОТРИМУЮТЬСЯ ПЕВНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, І БЕЗПЕКА

Іноді влада держав-учасниць ОБСЄ розглядає цінності, принципи та вчення деяких релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, як несумісні з цінностями більшості населення країни. Влада стверджує, що така несумісність може становити загрозу для співіснування людей і соціальної згуртованості суспільства, а, отже, і для безпеки. Ці страхи посилюються в ситуації, коли релігійні групи або групи, що дотримуються певних переконань, розглядаються державою як «екстремістські» і поширюють ідеї, які, як вважається, загрожують громадському порядку, національній ідентичності, соціальній однорідності суспільства або мирному співіснуванню. Деякі уряди стурбовані тим, що подібні релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, набувають правосуб'єктність через процедуру реєстрації і отримують таким чином правовий статус, визнання, пільги і привілеї. У відповідь влада застосовує відмову в реєстрації деяких громад або скасовує вже отриману реєстрацію, або ж приймає жорсткіші, обмежувальні закони про реєстрацію та висуває вимоги про повторну реєстрацію для раніше зареєстрованих громад. В результаті таких заходів деякі релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, не можуть заре-

* Від редакції: В тексті документа свідомо прибрані багаточисельні посилання, які для неправників, тобто спеціально сфокусованих споживачів цієї інформації, не суть важливі. Але редакція зберегла нумерацію (в дужках) посилань, які наводяться в англомовному оригіналі та російськомовному перекладі документу, а тому є доступними за необхідності всім потребуючим за адресою: https://www.osce.org/odihr/429389. При перекладі назв розділів і параграфів ми скористалися російською версією, офіційно запропонованою ОБСЄ.

єструватися і отримати або зберегти статус юридичної особи.

Значення правосуб'єктності для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

Доступ до отримання статусу юридичної особи підпадає під дію права на свободу релігії або переконань. Якщо організаційне життя громади не захищене свободою релігії або переконань, багато аспектів індивідуальної свободи людини в цій області стають вразливими (59). Це зачіпає, наприклад, можливість сповідувати свою релігію або переконання разом з іншими, і даний факт ставить під загрозу життєздатність громади.

Згідно з міжнародним законодавством з прав людини (international human rights law), відмова держави надати правосуб'єктність об'єднання осіб, заснованому на релігії або переконаннях, є втручанням у здійснення права на свободу релігії або переконань у контексті свободи об'єднань, якщо тільки не було доведено, що дане об'єднання займається незаконною діяльністю (60). У зв'язку з цим держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних рамках своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них в їх відповідних країнах» (61).

Незважаючи на важливість правосуб'єктності для користування правом на свободу релігії чи переконань (62), не можна зобов'язувати релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, отримувати статус юридичної особи, якщо вони не бажають цього робити. Набуття правосуб'єктності є однією з можливостей, передбачених деякими державами-учасницями. При розробці систем реєстрації громад державам-учасницям слід керуватися принципом, згідно з яким реєстрація повинна допомагати діяльності релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а не перешкоджати цій діяльності або бути засобом контролю за нею (63). Таким чином, держави-учасниці повинні забезпечити релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, право на отримання правосуб'єктності такого виду і рівня, який дозволив би їм здійснювати весь спектр своєї релігійної діяльності або діяльності, пов'язаної з переконаннями.

Проста і доступна система реєстрації може заохочувати громади, що дотримуються певних переконань, і релігійні громади, які викликають стурбованість у влади держави-учасниці, діяти в рамках правової системи. Досвід показує, що реєстрація може допомогти в побудові стабільних і заснованих на довірі відносин між державою і релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань.

Слід зазначити, що відповідно до міжнародного законодавства з прав людини віруючі і невіруючі особи, а також релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, мають права, навіть якщо держава або її уповноважений орган не передбачили, не надали або скасували реєстрацію громади.

Проблема терміну «екстремізм» в контексті реєстрації або скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань.

Обгрунтовуючи необхідність суворого контролю за діяльністю окремих осіб і

релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, в інтересах забезпечення безпеки, держави часто наводять як аргумент свої побоювання з приводу «екстремізму». При цьому термін «екстремізм» вирізняється неточністю і не має загальноприйнятого визначення, що дає простір для занадто широких і розпливчастих тлумачень і унеможливлює довільне застосування закону. «Екстремізм» часто змішують з насильством, незважаючи на відсутність фактичних доказів, які вказували б на причинно-наслідковий зв'язок між цими двома явищами або на рух від «екстремістського» мислення до насильницьких дій (64), або на те, що «екстремістське» мислення передбачає намір вдатися до насильницьких дій, які були б обґрунтуванням для втручання з боку держави. Таким чином, слід чітко розмежовувати явище насильницького екстремізму і поняття «екстремізм». Прихильність до «екстремальних» поглядів, сама по собі, не несе загрозу безпеці (65).

Крім того, якщо заходи щодо попередження «екстремізму» і боротьба з ним спрямовані на ненасильницьку діяльність, існує ризик порушення прав людини. Право дотримуватися будь-якої думки і свобода мати або приймати релігію або переконання на свій вибір не повинні підлягати ніяким обмеженням (66). У міжнародних стандартах міститься явне попередження про те, що такі терміни як «екстремізм», не повинні використовуватися для придушення законних проявів сповідування релігії або переконань або бути спрямовані проти осіб, релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, в зв'язку з тим, що їх релігійні переконання відрізняються від звичних або вважаються «незвичайними» (67). Спрямованість заходів реагування на переконання та ідеї, а не на конкретні злочинні діяння, ставить під удар свободу думки і свободу релігії або переконань. Отже, держави-учасниці повинні забезпечити заходи, пов'язані з безпекою, таким чином, щоб вони стосувалися дій, а не думок або переконань, і щоб проводилася чітка межа між насильницьким екстремізмом і «екстремізмом» (68). Такі заходи мають бути спрямовані на переслідування «екстремізму» без будь-яких доказів його зв’язку з актами насильства або підбурюванням до насильства.

Підстави для відмови релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, в отриманні статусу юридичної особи і для скасування реєстрації такої громади.

З урахуванням далекосяжних наслідків відмови в наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації для релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, такі рішення повинні бути чітко обґрунтовані відповідно до критеріїв, зазначених у статті 18 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП). У зв'язку з тим, що відмова в наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації є крайніми заходами, такі рішення вимагають особливо серйозного обґрунтування, щоб відповідати принципу пропорційності. Можливість прийняття таких заходів повинна розглядатися тільки в разі серйозних і повторюваних порушень, що несуть загрозу громадському порядку, і в ситуації, коли відсутня можливість ефективного застосування більш легких санкцій (таких, як

попередження, штраф або позбавлення податкових пільг) (69).

Підставою для відмови в наданні статусу юридичної особи або для скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, повинні бути не передбачувані загрози безпеки, а явні докази незаконних дій з боку конкретної громади. З точки зору прав людини, такі заходи можуть вважатися необхідним кроком тільки при наявності доказів того, що громада займається злочинною діяльністю або вчиняє дії, що підлягають обмеженням щодо колективного сповідування релігії або переконань, закріплених в міжнародному законодавстві з прав людини. На державу покладається обов'язок доведення того факту, що конкретні особи або релігійні громади/громади, що дотримуються певних переконань, беруть участь в актах насильства або в пропаганді ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, або ж якимось іншим чином завдають шкоди правам і свободам інших людей.

Не підтверджені фактами побоювання щодо того, що окремі віруючі або навіть лідери будь-якої релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, беруть участь в насильницькій екстремістській діяльності (тобто в скоєнні дій, пов'язаних з насильством або підбурюванням до насильства), не є достатньою підставою для відмови в наданні правосуб'єктності або для скасування реєстрації всієї громади. Той факт, що деякі особи здійснюють подібні дії, не означає, що вся релігійна громада або громада, що дотримується певних переконань, розділяє ці погляди або виправдовує цю діяльність. У таких випадках дії і відповідальність конкретної особи/осіб і дії всієї групи завжди повинні розглядатися окремо. У зв'язку з цим питання про будь-які неправомірні дії з боку окремих членів громади має вирішуватися за допомогою кримінального, адміністративного або цивільного судочинства стосовно відповідної особи, а не за допомогою заходів, спрямованих проти усієї релігійної громади або громади, що сповідує певні переконання (70).

У разі прийняття рішення про відмову надати статус юридичної особи релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, або ж про скасування реєстрації громади як юридичної особи, повинна бути забезпечена ефективна процедура оскарження та/або судового перегляду такого рішення (71). Процес оскарження повинен бути швидким, прозорим і вільним від дискримінації. Відмова в наданні правосуб'єктності або скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, не можуть бути санкціоновані до тих пір, поки не вичерпані всі можливості оскарження відповідного рішення.

Питання про ефективність відмови в наданні статусу юридичної особи або скасування реєстрації громади як інструмент в боротьбі з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що ведуть до тероризму.

Дієвість відмови в наданні статусу юридичної особи та скасування реєстрації релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, як способу боротьби з насильницьким екстремізмом і радикалізацією, що ведуть до тероризму, не є доведеною. Навпаки, є ризик того, що, крім можливого накладення необґрунтованих обмежень на свободу релігії або

переконань окремих осіб і релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, такі заходи приведуть до низки непередбачених негативних наслідків. Вони можуть посилити сприйняття громадою себе в якості жертви несправедливого переслідування і дискримінації, що може зробити її членів сприйнятливішими до ідей, які можуть розглядатися як насильницький екстремізм або можуть сприяти терористичній радикалізації. Більше того, подібні заходи здатні зруйнувати довіру між владою і релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, і можуть привести до ізоляції цих громад в рамках комплексних зусиль суспільства щодо забезпечення безпеки. У деяких випадках вони можуть привести до того, що такі громади почнуть діяти підпільно, що ускладнить отримання достовірної інформації про їх діяльність.

Рекомендації для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід утримуватися від прийняття правових чи інших заходів, які грунтуються або посилаються на такі поняття, як «екстремізм» або «релігійний екстремізм», з огляду на нечіткість цих термінів і можливість їх неправомірного використання надмірно дискреційним або дискримінаційним чином.

2. У тих випадках, коли окремі віруючі або групи віруючих беруть участь у злочинній або незаконній діяльності, держави-учасниці не повинні покладати провину на громаду в цілому і повинні застосовувати санкції тільки до конкретних осіб.

3. Державам-учасницям слід передбачити належні варіанти і процедури надання релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, правосуб'єктності такого виду і рівня, який дозволить їм здійснювати весь спектр своєї релігійної діяльності або діяльності, пов'язаної з їх переконаннями, якщо вони цього бажають. У той же час, держави-учасниці не повинні робити отримання статусу юридичної особи попередньою умовою для здійснення громадами або окремими особами права на свободу релігії або переконань.

4. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб будь-яке прийняте рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, відповідало критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПГПП.

5. У разі прийняття рішення про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань, держава-учасниця має надати відповідній громаді аргументоване рішення із зазначенням конкретних підстав для такої відмови або для скасування реєстрації.

6. При повідомленні релігійній громаді або громаді, що дотримується певних переконань, рішень про відмову в наданні їй правосуб'єктності або про скасування її реєстрації, державі-учасниці слід уникати виразів, які можуть сприйматися як стигматизація даної громади. Крім цього, слід зробити активні кроки (такі, наприклад, як підвищення інформованості, реалізація освітніх програм і заохочення міжконфесійного та міжрелігійного діалогу) з метою вирішення проблеми виникнення, в зв'язку з прийняттям зазначених рішень, будь-яких підозр, недовіри, нетерпимості або дискримінації щодо

громади, з тим, щоб забезпечити мирне співіснування і безпеку.

7. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність дієвої процедури для оскарження та перегляду рішень про відмову в наданні статусу юридичної особи або про скасування реєстрації релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань:

8. Стосовно релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, діє рекомендація сприяти зусиллям щодо забезпечення безпеки в суспільстві в цілому, шляхом участі у відкритому, конструктивному і заснованому на довірливому діалозі з державними органами та іншими зацікавленими сторонами.

Для громадянського суспільства:

9. Стосовно організацій громадянського суспільства діє рекомендація концентрувати зусилля по відстоюванню відповідних інтересів і домагатися того, щоб національне законодавство, політика і практичні заходи в області реєстрації громад і надання їм правосуб'єктності відповідали міжнародним стандартам.

4.2.«ЕКСТРЕМІСТСЬКІ» ВИСЛОВЛЮВАННЯ/ЛІТЕРАТУРА ТА БЕЗПЕКА

Подеколи висловлювання окремих віруючих або лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, можуть вважатися «екстремістськими» і розглядатися як загроза безпеці. Прагнучи запобігти передбачуваній шкоді від подібних висловлювань, деякі держави-учасниці ОБСЄ прийняли рішення про їх криміналізацію та/або про цензуру щодо них.

Крім цього, висловлюються побоювання, що деякі форми релігійної літератури (представлені як в Інтернеті, так і на паперових носіях), включаючи священні тексти, можуть нести загрозу миру і безпеці через нібито «екстремістський» зміст. Стверджується, що такі матеріали підбурюють до насильства, містять зображення насильства або мову ворожнечі, а також твердження про релігійний абсолютизм або релігійну перевагу. В результаті, держави іноді приймають рішення, які забороняють певні релігійні матеріали або піддають їх цензурі або накладають заборону на ввезення і розповсюдження таких матеріалів. Іноді влада використовує висновки призначених державою «експертів» для визначення того, чи є релігійні тексти доктринально обгрунтованими або чи становлять собою «екстремістські» матеріали.

Релігійні висловлювання і сфера дії свободи вираження поглядів та свободи релігії або переконань

Релігійні висловлювання захищені як правом на свободу думок і їх вільне вираження, так і правом на свободу релігії або переконань. Обидва ці права – основоположні для демократичних суспільств. Вони є взаємозалежними і підсилюють одне одного правами і служать «взаємодоповнюючими гарантіями комунікаційної свободи» (72). Свобода висловлення внутрішніх переконань людини необхідна для забезпечення плюралізму, що є характеристикою демократичного суспільства, а комунікація всередині релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, а також між такими громадами є

дуже важливим аспектом свободи релігії або переконань.

Законні обмеження, які можуть бути введені відносно підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

Згідно з нормами міжнародного права, свобода релігії або переконань і свобода вираження думки не дають права пропагувати переконання, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі або насильства по відношенню до інших людей. Свобода релігійних висловлювань як така користується захистом за міжнародним правом відповідно до статті 19 МПГПП. У пункті 2 цієї статті зазначено, що користування правом на свободу вираження поглядів «накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність», і перераховані законні підстави для обмеження цього права (повага прав і репутації інших осіб, а також охорона державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моральності населення). Здійснення свободи вираження поглядів також регулюється нормами, закріпленими в статті 20 (2) цього Пакту, яка вимагає від держав-учасниць заборонити згідно із законом будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства. Таким чином, міжнародні стандарти не забороняють усю пропаганду ненависті. Стаття 4 (a) Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (КЛРД) і стаття 20 (2) МПГПП передбачають вимогу держав-учасниць заборонити пропаганду ненависті, що підбурює до дискримінації, ворожнечі або насильства. Крім цього, стаття 4 (a) КЛРД визнає за законом злочином, що несе покарання, саме «розповсюдження ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті», без посилання на підбурювання.

Рабатський план дій (Rabat Plan of Action) щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, хоча і не має обов'язкової юридичної сили, набув широкого схвалення з боку міжнародного співтовариства. Він містить шість критеріїв для визначення того, чи є конкретні висловлювання «підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства» і чи достатньо ці висловлювання серйозні для прийняття щодо них заборонних правових заходів. Дані шість критеріїв стосуються контексту; автора висловлювання (зокрема, статусу і впливу цієї особи або організації); наміру; змісту або форми висловлювання; публічності висловлювання, а також ймовірності (і невідворотності) заподіяння шкоди (73). Перш ніж вводити кримінальну відповідальність за релігійні висловлювання, які можуть вважатися «екстремістськими», переслідувати їх авторів в судовому порядку або накладати інші обмеження, що передбачають втручання в реалізацію відповідних свобод, влада повинна з усією ретельністю встановити конкретні факти. Вона повинна оцінити висловлювання (мовний акт) в світлі вищезазначених шести критеріїв, з тим щоб визначити, чи є воно підбурюванням до реальних актів дискримінації, ворожнечі або насилля (74). Навчання співробітників правоохоронних і судових органів розумінню й застосуванню шести критериев, запропонованих в Рабатському плані дій,

може в значній мірі сприяти правильному визначенню того, чи був досягнутий «поріг» підбурювання до ненависті. Забороні підлягають тільки ті висловлювання, які підпадають під дію статті 20 (2) МПГПП. Більш того, оскільки всі обмеження на свободу слова повинні відповідати загальним правилам і гарантіям щодо допустимих обмежень (навіть стосовно статті 20 (2)), державам-учасницям необхідно обгрунтувати будь-які обмеження в суворій відповідності до статті 19 (3) (75). В цьому відношенні Рабатський план дій пропонує ковзаючу шкалу заходів реагування на підбурювання, в межах якої кримінально-правові санкції повинні розглядатися як крайній захід (76).

Значення релігійної літератури.

У 1989 р держави-учасниці ОБСЄ підтвердили своє зобов'язання поважати право віруючих і релігійних громад купувати, мати і використовувати священні книги і релігійні видання мовою, за своїм вибором, а також інші предмети і матеріали, що відносяться до сповідування релігії чи переконань. Вони також зобов'язалися дозволити релігійним культам, інститутам і організаціям проводити, імпортувати і поширювати релігійні видання і матеріали (77).

Релігійна література - один з аспектів релігійного висловлювання. Вона в рівній мірі захищена як свободою думок і їх вираження, так і свободою релігії або переконань. Будь-яке втручання у виробництво, ввезення або поширення такої літератури може бути порушенням зазначених прав людини і має бути строго обгрунтовано відповідно до критеріїв, встановлених в статтях 18 (3) і 19 (3) МПГПП. Охорона «державної безпеки», будучи одним з можливих підстав для обмеження свободи вираження поглядів, проте не входить до переліку підстав для обмежень, передбачених статтею 18 (3), і це означає, що свобода сповідувати свою релігію або переконання не може бути обмежена на цій підставі.

Дві проблеми, які часто виникають у зв'язку з релігійною літературою, полягають в тому, що така література може містити розповіді про насильство і зображення насильства, а також твердження про релігійний абсолютизм і релігійному перевагу. Зв'язок між релігійною літературою і насильством є складним, суперечливим і виходить за рамки даної публікації (78). Однак ясно, що зло і насильство завжди є результатом людської діяльності. Виходячи з цього, Спеціальний доповідач ООН з питання про свободу релігії або переконань зазначив наступне: «Важливо уникати «есенціалістських» поглядів, згідно з якими насильство помилково пояснюється природою окремих релігій або релігії в цілому [...] насильницькі злочини завжди вчиняються людьми, а не релігіями. Саме люди - окремі особи, групи осіб, громадські лідери, представники держав, недержавні суб'єкти та ін. - використовують релігію або конкретні релігійні принципи, щоб узаконити, підтримати, розповсюдити або загострити насильство. Іншими словами, не можна говорити про безпосередній взаємозв'язок між релігією і насильством; вони пов'язані через дії людини, тобто окремих осіб або груп осіб, які або активно створюють цей взаємозв'язок, або руйнують його (79).

Підготовка та розповсюдження тлумачень, що містять розповіді про насильство і зображення насильства в їх історичному контексті, заохочують розвиток критичного

мислення та сприяють такому розумінню прочитаного, яке стверджує цінність людської гідності і прав людини. Такий підхід є набагато ефективнішим і в значно більшій мірі поважає свободу вираження поглядів та свободу релігії або переконань, ніж заборона релігійних текстів чи їх цензура або обмеження їх поширення.

Претендування на виключне володіння істиною властиво багатьом релігійним і/або нерелігійним системам; вони можуть мати на увазі ідею про те, що існує тільки один шлях або спосіб осягнути істину і жити праведним життям відповідно до вимог, прийнятих в даній релігії або системі переконань. Це може сприяти формуванню уявлення про те, ніби одна релігія або система переконань, включаючи її вчення про морально-етичні норми, перевершує іншу. Такі уявлення, в свою чергу, можуть стати джерелом конфліктів і нестабільності в суспільстві. До тих пір, поки ці претендування не призводять до висловлювань, що підбурюють до дискримінації, ворожнечі або насильства по відношенню до інших людей, вони є частиною прояву різноманіття релігій або переконань і користуються захистом в рамках права на свободу вираження поглядів та права на свободу релігії чи переконань (80).

Покарання за висловлювання претендувань на істинність надавало б стримуючий вплив на свободу комунікації в сфері релігії чи переконань. З цієї причини закони, що передбачають обмеження або криміналізацію подібних заяв про перевагу будь-якої релігії або переконань, повинні бути скасовані. В кінцевому рахунку, свобода релігії або переконань, що включає добре розвинений комунікативний і освітній вимір, сприяє створенню сприятливого середовища для критики, обговорення і оцінки таких тверджень з різних точок зору і позицій. Це може полегшити пошук спільних поглядів як серед прихильників однієї релігії або системи переконань, так і між людьми, які сповідують різні релігії або переконання.

Питання про роль призначених державою експертів в оцінці «екстремістської» релігійної літератури

Деякі держави-учасниці ОБСЄ призначають експертів і покладаються на їх висновки при визначенні того, чи слід вважати конкретні релігійні тексти «екстремістськими». З огляду на занепокоєння з приводу використання цього терміна і відсутність в експертному співтоваристві консенсусу про підходи до формулювання критеріїв для тлумачення релігійних текстів, висновки таких експертів не є досить надійною основою для введення заходів, спрямованих на цензуру або заборону священних текстів чи богословських праць. Таким чином, призначення державних експертів, уповноважених давати правильну оцінку такої літератури, є сумнівним кроком. Свобода релігії або переконань включає право релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань, надавати власні схвалені тлумачення відповідних священних текстів чи богословських робіт. Державним органам, відповідальним за оцінку релігійної літератури, слід серйозно враховувати ці тлумачення і не віддавати автоматично пріоритет висновками експертів, що стосуються тих же текстів.

Можливі дії з метою боротьби з ширшою традицією дискримінації, ненависті і

нетерпимості на підставі релігії або переконань.

Держави-учасниці ОБСЄ відзначають, що «[д]искримінація і нетерпимість відносяться до числа факторів, які здатні провокувати конфлікти, що підривають безпеку і стабільність» (81). Протягом багатьох років держави-учасниці діють відповідно до потреби в ухваленні дієвих заходів, спрямованих на ліквідацію дискримінації і нетерпимості на ґрунті релігії і переконань (82). Заходи, здатні зіграти позитивну роль в боротьбі з дискримінацією, ненавистю і нетерпимістю на основі релігії або переконань, включають підвищення інформованості, освітні програми, а також міжконфесійний та міжрелігійний діалог і співробітництво в поєднанні із зусиллями засобів масової інформації. Такі кроки, які спрямовані на усунення корінних причин релігійної нетерпимості і допомагають зміцнити довіру та взаєморозуміння між людьми і між громадами, прихильними різних релігій і переконань, як і раніше недостатньо використовуються в регіоні ОБСЄ, незважаючи на численні зобов'язання в цій галузі (83).

Інформаційно-просвітницькі програми можуть допомогти інформувати суспільство про релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, і їхні права людини. Сприяючи більш глибокому розумінню та повазі різних релігій і переконань, ці програми можуть зменшити поширення забобонів і негативних стереотипів, які заохочують і підживлюють зростання дискримінації, ворожості і нетерпимості в суспільстві в цілому. Органи державної влади, засоби масової інформації, центри культурної спадщини, національні правозахисні інституції, організації громадянського суспільства, міжрелігійні та міжконфесійні структури, фахівці в галузі освіти і самі релігійні громади або громади, що сповідують певні переконання, - всі вони можуть зробити цінний внесок в ці програми. Освіта, особливо в області прав людини, відіграє найважливішу роль в боротьбі з дискримінацією і нетерпимістю на грунті релігії або переконань (84). Цей процес триває все життя, не зводячись до формальної шкільної освіти. Для формування здатності до спільного мирного життя людям потрібні такі освітні процеси, які виховують розуміння цінності різноманіття і заохочують толерантність і взаєморозуміння, засновані на повазі гідності і прав кожної людини, в тому числі права на свободу релігії або переконань. Школи повинні надавати інформацію і розвивати знання і навички (в тому числі навички критичного мислення), необхідні для життя в умовах зростаючого релігійного, світоглядного та культурного різноманіття в регіоні ОБСЄ (85).

Жінки і дівчата непропорційно частіше стають мішенню для образливих або принизливих висловлювань, а також злочинів на грунті ненависті і різних інцидентів у зв'язку з їх прихильністю до певної релігійної традиції, яка проявляється зовні в носінні релігійного одягу або символів. Ці жінки піддаються подвійній дискримінації - за ознакою статі та за ознакою релігії. У зв'язку з цим освіта також має сприяти більш глибокому розумінню вибору, який роблять жінки і дівчатка в цілому, і способів прояву ними своїх релігійних переконань, зокрема. Держави-учасниці ОБСЄ визнають важливість відкритого і прозорого міжконфесійного та міжрелігійного діалогу, а також партнерських зв'язків для зміцнення взаєморозуміння між людьми, що належать до різних релігійних конфесій або системи переконань, а також

між релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання (86). Це допомагає боротися з нетерпимістю і дискримінацією на грунті релігії або переконань і тим самим сприяє зміцненню безпеки (87).

Сфера дії свободи релігії або переконань охоплює всі форми комунікації та обміну інформацією між релігіями і системами переконань, в тому числі міжконфесійний та міжрелігійний діалог. Свобода релігії або переконань - загальне право людини і тому для міжконфесійного і міжрелігійного діалогу необхідний інклюзивний підхід, що враховує все різноманіття існуючих в суспільстві релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань (включаючи недавно створені і невеликі групи). Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «просувати і полегшувати відкритий і транспарентний міжкультурний, міжконфесійний та міжрелігійний діалог і партнерські зв'язки» (88). Важливо, щоб будь-які ініціативи в області діалогу, заохочувані або підтримувані державами, були вільними від дискримінації та реалізовувалися при повній повазі незалежності і добровільної участі релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Самі громади вільні за своїм бажанням вести міжконфесійний та міжрелігійний діалог без необхідності отримання згоди або дозволу від держави. Організації громадянського суспільства також можуть внести вагомий внесок у заохочення та підтримку міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків.

Слід зазначити, що не існує єдиного універсального підходу до міжконфесійного та міжрелігійного діалогу; такий діалог може відбуватися як у формальній, так і в неформальній обстановці, а також на всіх рівнях - місцевому, національному та міжнародному. У регіоні ОБСЄ є безліч прикладів успішних формальних заходів в області діалогу за участю лідерів релігійних громад або громад, які дотримуються певних переконань. Однак роль неформальної діяльності на низовому рівні в просуванні взаєморозуміння, соціальної згуртованості та безпеки залишається недостатньо опрацьованою. Слід розглядати формальні і неформальні заходи в області діалогу, які доповнюють один одного, і в рівній мірі враховувати обидва ці напрямки при розробці відповідних стратегій. Також необхідно докладати систематичні зусилля для забезпечення повної і рівної участі жінок й істотної й значимої участі молоді в усіх міжконфесійних та міжрелігійних ініціативах, оскільки зазвичай ці групи недостатньо представлені в такий діяльності, а значить, мають менше шансів на те, що їхні голоси будуть почуті (89).

Важливу роль у формуванні ставлення суспільства до різноманіття релігій і переконань відіграють засоби масової інформації - як державні, так і приватні. ЗМІ зобов'язані надавати суспільству точну інформацію і достовірно висвітлювати події, пов'язані з релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, поважаючи їх незалежність і свободу. Пропонуючи суспільству позитивні матеріали про всі релігійні общини або громади, що дотримуються певних переконань, і уникаючи негативних і дискримінаційних стереотипів, засоби масової інформації можуть внести вклад в формування толерантнішого громадського дискурсу, заснованого на реальному життє-

вому досвіді окремих людей і цілих громад, без ігнорування існуючих викликів. При цьому ЗМІ є однією з ключових зацікавлених сторін, що беруть участь в розвитку виключно важливого публічного дискурсу про співіснування людей різних релігій або переконань.

Важлива роль ЗМІ відзначена в багатьох зобов'язання ОБСЄ (90), які також заохочують «прийняття журналістами добровільних професійних стандартів, саморегулювання ЗМІ та інші відповідні механізми для забезпечення більшого професіоналізму, точності і прихильності етичним нормам серед журналістів» (91). В останні роки цифровий простір став майданчиком для вираження нетерпимості і для підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на грунті релігії або переконань. Для боротьби з цим явищем необхідно терміново вживати заходів в галузі освіти, спрямованих на виховання толерантності, розуміння і повагу до прав і свобод інших осіб в соціальних мережах.

Рекомендації для держав-учасниць

1. Державам-учасницям слід розглянути можливість реалізації інформаційно-просвітницьких програм, присвячених релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, і їх прав людини. Такі програми можуть бути підготовлені у співпраці з організаціями громадянського суспільства, національними правозахисними інституціями, центрами культурної спадщини, засобами масової інформації, фахівцями в галузі освіти і самими громадами.

2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб шкільні програми на всіх рівнях давали неупереджену і точну інформацію про різноманіття релігій і переконань і формували в учнів розуміння значення толерантності і поваги прав людини. Освітній процес також повинен надавати учням, які сповідують різні релігії або переконання, можливість взаємодіяти один з одним, з тим щоб вони могли на власному досвіді, в ситуації природного і змістовного спілкування, зрозуміти значення відмінностей і різноманіття.

3. Державам-учасницям рекомендується заохочувати і підтримувати ініціативи в області міжконфесійного та міжрелігійного діалогу та відповідних партнерських зв'язків на всіх рівнях суспільства при одночасній повазі незалежності релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, і добровільного характеру участі цих громад в таких заходах. Держави повинні упевнитися в тому, що подібні ініціативи відображають існуюче різноманіття і формувати це різноманіття релігійних громад або громад, що дотримуються визначених переконань, і докладати всіх зусиль для забезпечення рівної участі чоловіків і жінок, а також істотної і значимої участі молоді.

4. Держав-учасниць слід заохочувати і підтримувати зусилля по налагодженню неформального діалогу на низовому рівні, враховуючи важливий потенціал цієї діяльності з точки зору зміцнення взаєморозуміння і заохочення толерантності в суспільстві.

5. Вживаючи заходів щодо попередження підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на грунті релігії або переконань, держави-учасниці повинні виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом прав людини, що стосуються свободи думок і їх вираження, а також свободи релігії або переконань. Зокрема, держави-учасниці повинні дотри-

муватися загальних правил і забезпечувати гарантії, передбачені статтями 18 (3) і 19 (3) МПГПП щодо допустимих обмежень, і виконувати вимогу статті 20 (2) МПГПП про заборону пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

6. Державам-учасницям рекомендується забезпечити навчання співробітників правоохоронних і судових органів розумінню і застосуванню шести критеріїв, запропонованих в Рабатському плані дій (контекст; автор висловлювання; намір; зміст чи форма; публічність висловлювання; ймовірність (і невідворотність) заподіяння шкоди) і допомогти визначити – чи був досягнутий «поріг» підбурювання до ненависті.

7. Державам-учасницям слід скасувати будь-які закони, що передбачають покарання за твердження про перевагу релігії або переконань, оскільки такі твердження не є «екстремістськими».

8. Державам-учасницям слід відмовитися від практики виняткового використання висновків призначених державою експертів при тлумаченні і оцінці священних текстів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, з точки зору наявності «екстремізму».

9. Поважаючи різну організаційну структуру і незалежність релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а також добровільний характер участі таких громад, держави повинні активно і систематично взаємодіяти з усіма громадами в межах своєї юрисдикції з метою зміцнення свободи релігії або переконань і безпеки для всіх. Державам-учасницям слід створити постійні канали комунікації та/або координаційні центри на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою зміцнення довіри (за участю представників різних релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань).

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань

10. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується брати участь у міжконфесійному і міжрелігійному діалозі і розвивати відповідні партнерські зв'язки.

11. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується активніше залучати жінок з метою забезпечити їх рівну участь в заходах в рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.

12. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується сприяти активнішому залученню молоді з метою забезпечити суттєву і значущу участь молодих людей в заходах в рамках міжконфесійного та міжрелігійного діалогу.

13. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, слід рішуче і невідкладно виступати з осудом пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які беруть участь в подібній пропаганді.

14. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується активно і систематично взаємодіяти з державними органами та ін-

шими зацікавленими сторонами, здійснюючи зусилля по зміцненню свободи релігії або переконань і безпеки для всіх осіб.

Для громадянського суспільства.

15. Організаціям громадянського суспільства рекомендується брати участь в розробці і здійсненні інформаційно-просвітницьких програм, з тим щоб інформувати суспільство в цілому про релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, і їх права людини.

16. Організаціям громадянського суспільства рекомендується використовувати соціальні мережі для просування культури релігійної толерантності та взаєморозуміння, а також для попередження використання нових медіа в якості платформи для підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства на грунті релігії або переконань.

17. Організаціям громадянського суспільства рекомендується систематично взаємодіяти з державними органами, релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання, й іншими зацікавленими сторонами в зусиллях по зміцненню свободи релігії або переконань і безпеки для всіх осіб.

18. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, які виступають проти пропаганди ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

19. Організаціям громадянського суспільства рекомендується надавати підтримку і сприяння міжконфесійному і міжрелігійного діалогу і партнерським зв'язкам, що сприяє боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією на ґрунті релігії або переконань, зміцнює взаєморозуміння та взаємоповагу між людьми і громадами, пов'язаними з різними релігіями або переконаннями, і зміцнює свободу релігії або переконань для всіх осіб.

20. Організаціям громадянського суспільства рекомендується співпрацювати зі ЗМІ та іншими зацікавленими сторонами в області розвитку дуже важливого публічного дискурсу, присвяченого питанням співіснування людей, які дотримуються різних релігій або переконань.

21. Організаціям громадянського суспільства рекомендується протидіяти пропаганді ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації.

22. Як державним, так і приватним засобам масової інформації рекомендується докладати максимум зусиль для зміцнення поваги до різноманіття релігій і переконань шляхом повідомлення своїй аудиторії об'єктивної і точної інформації, висвітлення різних релігій і систем переконань, а також розвінчання негативних стереотипів і забобонів.

23. Засобам масової інформації рекомендується розробити добровільні принципи і стандарти (наприклад, кодекси журналістської етики) з метою об'єктивного і точного висвітлення актуальних для суспільства тем, що стосуються релігії і переконань. Їм необхідно забезпечити, щоб відповідні матеріали були засновані на інформації з надійних джерел і відображали різні точки зору. Засобам масової інформації рекомендується поширювати такі

принципи і стандарти й провести відповідне навчання для своїх співробітників.

4.3. ПЕРЕВІРКИ, МОНІТОРИНГ І ОБШУКИ В МІСЦЯХ БОГОСЛУЖІНЬ АБО ЗБОРІВ ТА БЕЗПЕКА

Місця богослужінь або зібрань релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, іноді розглядаються як сприятливе середовище для радикалізації, що веде до тероризму і для вербування в групи, що підтримують насильство. Держави-учасниці можуть реагувати на цю передбачувану загрозу безпеці низкою способів, в тому числі за допомогою перевірок, опитувань і моніторингу тих, хто відвідує місця відправлення культу. Додаткові заходи реагування часто включають видачу ордерів на обшук, що дозволяє владі шукати докази незаконної діяльності, а в деяких випадках проводити поліцейські обшуки. Іноді влада ухвалює рішення про закриття конкретного місця відправлення культу з міркувань безпеки.

Значення місць богослужінь і зборів в контексті свободи релігії або переконань.

Самостійне ведення справ, включаючи управління і розпорядження місцями богослужінь або зібрань, є частиною права на свободу релігії або переконань і важливим аспектом незалежності релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань.

Свобода релігії або переконань включає важливий інституціональний вимір, що надає місцям богослужінь і зборів, а також відповідальному за їх зміст персоналу особливого становища і особливу роль у житті релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань. Місця відправлення культу і місця зборів виконують в таких громадах особливі функції. Зазвичай вони є місцем зустрічі громади віруючих і місцем проведення важливих церемоній, заснованих на віруваннях або переконаннях членів громади. Вони також можуть служити місцем для індивідуальної і колективної молитви і відправлення культу, роздумів і медитації, а також майданчиком для проведення різних освітніх, соціальних, культурних, благодійних та гуманітарних заходів. У зв'язку з цим виникає потреба стриманого і обережного підходу до будь-яких дій, які можуть торкнутися місця богослужінь або зібрань, а також виконуючого там свої обов'язки персоналу релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань.

Крім цього, важливо враховувати відмінність способів, якими чоловіки і жінки можуть здійснювати свою свободу релігії або переконань у місцях богослужінь або зібрань. Наприклад, в деяких релігійних общинах або громадах, що сповідують певні переконання, чоловіки і жінки зустрічаються і моляться разом в одному спільному просторі. В інших громадах чоловіки і жінки беруть участь в молитві і богослужінні окремо, перебуваючи в різних приміщеннях відповідно до своєї статі.

Питання про обмеження доступу до місць богослужінь і зборів або закриття цих місць у відповідь на неправомірні дії окремих осіб.

Відповідальність за передбачувані неналежні дії окремих осіб не повинна покладатися на всю релігійну громаду або громаду, що дотримується певних переконань. «Слід уникати перешкоджання або припинення діяльності тієї чи іншої релігійної громади,

лише через порушення, допущеного кимось із її членів. Такі заходи будуть означати накладення колективних санкцій на громаду в цілому за дії, які по справедливості слід віднести на рахунок конкретних людей» (92).

Обмеження доступу до місця відправлення культу або місця зборів або його закриття не можуть бути обгрунтовані як необхідні або співмірні заходи реагування на неправомірні дії окремих людей, оскільки ці заходи означали б накладення санкцій на всю громаду за дії окремої особи або невеликої групи осіб. З точки зору безпеки, такі кроки можуть бути і контрпродуктивними, якщо врахувати можливі негативні наслідки у вигляді почуття відчуження і образи, викликаного діями держави.

Закриття місць богослужінь або зібрань може мати значний негативний вплив на життєздатність і активність громади, в тому числі на її внесок в життя суспільства в цілому. Таким чином, у разі прийняття рішення про закриття місця відправлення культу або місця зборів необхідно забезпечити відповідність цієї процедури суворим критеріям, передбаченим в міжнародному законодавстві з прав людини щодо обмежень права на свободу релігії або переконань.

Самостійне управління місцями богослужінь і зборів, що здійснюється релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, передбачає довіру з боку держави, яка вважає, що відповідні повноваження будуть реалізовані в рамках закону. Ретельний моніторинг діяльності, що проводиться в місцях богослужінь і зборів, є обов'язком конкретних релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань. Вони повинні забезпечити, щоб ця діяльність не містила ознак сповзання до нетерпимості, ворожнечі або насильства і тим самим гарантувати захист і громаді, і суспільству в цілому. Це означає належну пильність щодо пропаганди ненависті, у формі підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, а також щодо дій будь-кого з присутніх в місці богослужінь або зібрань, які несуть реальну загрозу безпеці. У зв'язку з цим важливо, щоб лідери і авторитетні члени релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, рішуче і невідкладно виступали проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які поширюють подібну пропаганду (93).

Форми проведення перевірок і моніторингу та питання про дотримання свободи релігії або переконань.

Перевірка (скринінг) може проводитися в різних формах, включаючи перевірку людей, що входять в місця богослужінь або зібрань або залишають ці місця; проведення особистих бесід; вимога пред'явити посвідчення особи; особистий огляд або установка і використання металошукачів. Методи моніторингу по відношенню до людей, що входять або залишають місця богослужінь або зібрань, включають використання систем відеоспостереження, прослуховування переговорів або зняття інформації з інших електронних пристроїв. Моніторинг може бути тимчасовим або постійним, відкритим або негласним; може обмежуватися місцями відправлення культу або поширюватися на житла священнослужителів, які виконують свої обов'язки в таких місцях.

Перевірки і моніторинг можуть мати негативний вплив на здійснення людьми свого права на приватне та сімейне життя, а в контексті місця відправлення культу – свого права на свободу релігії або переконань. У зв'язку з цим такі дії з боку влади повинні робитися строго відповідно до закону. Це особливо важливо в разі застосування таких процедур, як негласні заходи спостереження. Будь-які вжиті заходи повинні відповідати всім чинним міжнародним принципам у сфері прав людини і вимогам національного законодавства.

Головним критерієм в цьому відношенні є відповідність. Будь-які спеціальні методи розслідування (наприклад, негласне спостереження) повинні використовуватися тільки як крайній захід і тільки тоді, коли є достатні підстави вважати, що одним або декількома конкретними особами або особою (або групою осіб), особа якого (яких) ще не встановлена, скоєно , підготовлено або готується серйозний злочин (94). Крім цього, використання таких заходів має передбачати наявність достатніх та ефективних гарантій від зловживань. Наприклад, в разі ведення спостереження необхідно забезпечити незалежний нагляд, переважно з боку судових органів.

З точки зору свободи релігії або переконань, зазначені заходи - якщо вони здійснюються без необхідної обережності і уважності - можуть легко порушити відвідування місця богослужінь або зібрань членами релігійної громади або громади, що сповідує певні переконання. Члени громади можуть негативно поставитися до певних форм скринінгу (наприклад, до особистого догляду) та, відчуваючи тривогу або страх, зовсім відмовитися від відвідування місця відправлення культу або зборів.

В результаті їх свобода релігії або переконань, що передбачає право осіб вільно входити в релігійні приміщення або залишати їх, може бути необгрунтовано обмежена.

З огляду на вплив перевірок і моніторингу на здійснення свободи релігії або переконань, держави-учасниці повинні неухильно дотримуватися умов, передбачених для обмеження цієї свободи, і завжди повинні демонструвати, що вжиті заходи дійсно необхідні і що вони співрозмірні передбачуваній загрозі безпеки. Держави повинні забезпечити належну підготовку співробітників уповноважених органів, що відповідають за здійснення перевірок та моніторингу, з питань грамотності в області релігій і з питань свободи релігії або переконань, з тим щоб вони набули навичок, що дозволяють їм з належною акуратністю поводитися з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань. Крім цього, державним посадовим особам, перш ніж проводити перевірки або моніторинг, слід налагодити діалог з відповідною релігійною громадою або громадою, що дотримується певних переконань (95) і, наскільки це можливо, здійснювати такі заходи за згодою громади та у співпраці з нею.

Інформація та дані, отримані в результаті перевірок або моніторингу щодо осіб, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, повинні використовуватися для тієї мети, для якої вони були зібрані і не повинні передаватися третім особам, не уповноваженим згідно із законом отримувати, обробляти і використовувати такі матеріали. Крім цього, зазначені дані та інформація повинні зберігатися тільки

протягом часу, встановленого законом, а потім невідкладно знищуватися надійним і безпечним способом (96).

Ситуації, коли обшуки є виправданими.

Згідно з міжнародним законодавством з прав людини, накладені державою обмеження повинні передбачати мінімально можливе втручання в здійснення свободи релігії або переконань. Обшук в місці богослужінь або зібрань - надзвичайний захід, який може серйозно порушити життя всієї релігійної громади або громади, яка дотримується певних переконань, і підірвати її довіру до держави як гаранта справедливості і поваги по відношенню до таких громад. У зв'язку з цим обшук слід розглядати тільки як самий крайній захід.

Місця богослужінь або зібрань не звільняються від проведення обшуків, якщо є достатні докази того, що в такому місці відбувається або готується злочин. Проте, обшук повинен проводитися таким чином, щоб в мінімально можливій формі і мірі порушувати діяльність, здійснювану в місці богослужінь або зібрань. Більш того, обшук слід проводити - якщо це можна зробити, без шкоди - за згодою і при співробітництві осіб, відповідальних за утримання місця богослужінь або зібрань і в їх присутності. При цьому державна влада повинна вести відкритий і прозорий діалог з відповідними релігійними громадами або громадами, що сповідують певні переконання (97).

Обшуки або перевірка людей, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, можуть бути необхідні в певних обставинах з метою забезпечення безпеки, але, разом з тим, вони можуть привести до небажаних наслідків. Йдеться про формування стереотипів, стигматизації цілих релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, а також про появу почуття взаємної недовіри між державною владою і людьми, які відвідують відповідні місця богослужінь або зібрань. В результаті члени релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, можуть відчувати почуття образи і небажання співпрацювати з владою. У середньостроковій і довгостроковій перспективі така недовіра може привести до ослаблення безпеки.

Гендерні питання, які повинні бути враховані при проведенні перевірок, моніторингу та обшуків.

Такі заходи, як перевірки, моніторинг та обшуки, створюють серйозні ґендерні проблеми. Наприклад, опис людей, щодо яких повинні проводитися перевірки та моніторинг при відвідуванні ними певного місця богослужінь або зібрань, може бути складено, виходячи з стереотипних гендерних припущень, які є дискримінаційними і не мають відношення до справжніх проблем безпеки. У деяких ситуаціях чоловіки є непропорційно великою мірою об'єктом заходів щодо встановлення особи та опитувань для цілей безпеки. В інших випадках жінки можуть бути непропорційно утиснуті вимогами, пов'язаними з встановленням особи і необхідністю зняти предмети одягу, що закривають обличчя або голову. Такі випадки можуть привести до того, що чоловіки і жінки, з різних причин і в різних ситуаціях, будуть утримуватися від відвідування місць богослужінь або зібрань. В результаті цього і члени їх сімей будуть позбавлені можливості відвідувати такі місця (особливо якщо ці чоловіки і жінки є батьками).

Таким чином, при розгляді питання про доцільність перевірок і моніторингу або обшуків державам слід враховувати ризик можливої дискримінації за ознакою статі та прагнути через діалог з релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, уникати цих заходів або скоротити їх до мінімуму, наскільки це можливо. Загальне правило щодо вимоги зняти будь-які предмети одягу для встановлення особи, а також щодо огляду в цілях безпеки, полягає в тому, що такі заходи повинні здійснюватися тільки співробітниками служб безпеки однієї статі з особою, що перевіряється і в окремому закритому приміщенні. Органи влади також повинні забезпечити, щоб при проведенні обшуку в приміщеннях, призначених тільки для віруючих конкретної статі, в місцях богослужінь або зібрань, перевіряючі були тієї ж статі, що і віруючі, які використовують ці приміщення.

Рекомендації для держав-учасниць.

1. Держави-учасниці повинні забезпечити наявність документально закріплених правил щодо проведення перевірок, моніторингу (включаючи процедури гласного і негласного спостереження) і обшуків в місцях богослужінь і зборів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань. Такі правила повинні передбачати відповідні процедури і підлягати регулярному перегляду. Процедури гласного спостереження повинні бути оприлюднені.

2. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб правила проведення перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, відповідали чинним міжнародним стандартам в галузі прав людини та вимогам національного законодавства.

3. Перевірки і моніторинг в місцях відправлення культу або місцях зборів повинні застосовуватися тільки в разі суворої необхідності і як крайній захід; вони повинні передбачати мінімально можливе втручання і бути пропорційними передбачуваній загрозі.

4. Перевірки і моніторинг в місцях богослужінь або зібрань мають, по можливості, проводитися за згодою відповідної релігійної громади або громади, що дотримується певних переконань. Ще до застосування таких заходів держава повинна заявити, що вона не ототожнює насильство і загрози національній безпеці з даною громадою.

5. Перш, ніж проводити перевірки або моніторинг людей, які відвідують конкретне місце богослужінь або зібрань, державі-учасниці слід обговорити з лідерами релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, свої побоювання щодо осіб, підозрюваних в підбурюванні до дискримінації, ворожнечі або насильства в даному місці богослужінь або зібрань.

6. Перед застосуванням перевірок або моніторингу в місцях богослужінь або зібрань державі-учасниці слід вступити в діалог з релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, з тим щоб визначити, чи можна в цілях ефективного вирішення проблем безпеки використовувати спочатку заходи, менш пов'язані з втручанням.

7. У разі використання перевірок або моніторингу держава зобов'язана забезпечити, щоб під час реалізації цих заходів і

після їх завершення відбувався діалог і здійснювалися ініціативи, спрямовані на відновлення довіри до державних інституцій з боку громади.

8. Держави-учасниці повинні забезпечити підготовку співробітників уповноважених органів, що відповідають за проведення перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів, з питань грамотності в області релігій і з питань свободи релігії або переконань. Владі слід забезпечити формування у цих співробітників навичок, що дозволяють їм з належною акуратністю поводитися з особами, які відвідують місця богослужінь або зібрань, проявляючи повагу до їх гідності та свободи релігії або переконань.

9. Державі-учасниці слід розробити керівні вказівки, що містять принципи, яких повинні дотримуватися співробітники правоохоронних органів і служб безпеки при проведенні перевірок, моніторингу та обшуків в місцях богослужінь і зборів.

10. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб співробітники, яким доручено проводити перевірки, моніторинг та обшуки в місцях богослужінь і зборів, були інформовані про можливі запитання, що стосуються окремо чоловіків і жінок (включаючи відмінність в способах можливого здійснення чоловіками і жінками своєї свободи релігії або переконань в цих місцях), і навчені вирішувати такі питання.

11. Державам-учасницям слід забезпечити можливість особам, щодо яких здійснюються перевірки, моніторинг або обшуки, мати доступ до ефективної процедури подання скарг.

12. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб інформація і дані, отримані в результаті перевірок, моніторингу або обшуку осіб, які відвідують певне місце богослужінь або зібрань, оброблялися відповідно до застосовних міжнародних стандартів в області збору, захисту та використання персональних даних.

13. З огляду на серйозні несприятливі наслідки закриття місць богослужінь або зібрань, держави повинні вдаватися до такого кроку лише як до крайнього заходу, суворо необхідного в конкретних обставинах. Цей захід слід використовувати, тільки після ретельного розгляду (і обговорення з релігійною громадою або громадою, що сповідує певні переконання) альтернативних підходів до вирішення проблем безпеки.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

14. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується проявляти належну пильність щодо пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, а також щодо дій будь-кого з присутніх в місці богослужінь або зібрань, які несуть реальну загрозу безпеці.

15. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, рекомендується рішуче і невідкладно виступати проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, відокремлюючи свою громаду від тих одновірців, які поширюють подібну пропаганду.

Для громадянського суспільства.

16. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля лідерів релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань,

які виступають проти пропаганди ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

17. Організаціям громадянського суспільства рекомендується протидіяти пропаганді ненависті, що представляє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, виступаючи на підтримку тих, хто є об'єктом ненависті.

Для засобів масової інформації

18. Засобам масової інформації слід уникати сенсацій або спекуляцій навколо подій в релігійних громадах або громадах, що дотримуються певних переконань. Наприклад, проведення перевірок, моніторингу або обшуку в будь-якому місці богослужінь або зібрань не повинно подаватися як свідчення участі даної громади в незаконній діяльності. Засоби масової інформації повинні докладати всіх зусиль до того, щоб вивчати і етично висвітлювати такі питання, не змішуючи діяння окремих осіб або груп з діями всієї громади.

4.4. ОБМЕЖЕННЯ НА НАВЕРНЕННЯ В СВОЮ ВІРУ І НА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ЧИ ГРОМАД, ЩО ДОТРИМУЮТЬСЯ ПЕВНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ЗІ ЗВ'ЯЗКОМ ЗА КОРДОНОМ

У регіоні ОБСЄ деякі релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, які здійснюють спробу навернення в свою віру інших людей за допомогою ненасильницького переконання, можуть стати об'єктом гонінь і ворожості з боку суспільства. Із цієї причини держави-учасниці можуть розглядати таку діяльність як таку, що порушує громадський порядок і міжрелігійну гармонію і загрожує мирному співіснуванню. У відповідь держави іноді вживають заходи, що обмежують зусилля по наверненню інших в свою віру шляхом ненасильницького переконання або ж ускладнюють реалізацію права змінювати релігію або переконання. У місцевому середовищі можуть посилитися підозри щодо нових релігійних та інших практик, коли релігійні громади або громади, що дотримуються певних переконань, приймають у себе іноземних місіонерів або мають зв'язки або вищі структури за межами країни. У таких випадках заходи реагування з боку держави часом включають висилку іноземних місіонерів.

Поняття ненасильницького переконання.

У цьому документі термін «ненасильницьке переконання» використовується для позначення комунікації і дій, спрямованих на навернення інших людей у свою віру без застосування насильства, залякування, погроз або інших незаконних форм тиску (98). Термін «прозелітизм» не використовується тут з огляду на те, що він є недостатньо визначеним і має негативний підтекст. Термін «місіонер» в цьому документі означає особу, основна діяльність якої полягає в тому, щоб свідчити про релігію і пропагувати її серед людей і/або громад, що сповідують іншу релігію або не сповідують жодної релігії, за допомогою навчання, проповіді та інших методів. Місіонерська діяльність не обмежується окремими людьми, групами або громадами.

Право змінювати релігію або переконання.

Право змінювати релігію або переконання, що розуміється як право приймати або

змінювати свою релігію або переконання або ж відмовлятися від них, користується абсолютним захистом відповідно до міжнародного права, оскільки воно стосується внутрішнього виміру свободи релігії або переконань кожної людини (forum internum). Право змінювати свою релігію або переконання також визнано і в зобов'язаннях ОБСЄ (99). Будь-які нормативні положення, спрямовані на обмеження права змінювати свою релігію або переконання за допомогою застосування кримінальних або цивільно-правових санкцій або введення обтяжливих адміністративних заходів (наприклад, вимоги завчасного повідомлення представників держави або отримання їх дозволу на зміну релігії) суперечать абсолютному характеру права приймати релігію або переконання на свій вибір, не мати і не сповідувати ніякої релігії або змінювати свою релігію або переконання.

Право займатися ненасильницьким переконанням як частина свободи релігії або переконань і свобода вираження поглядів.

Люди мають право брати участь в діяльності з ненасильницького переконання інших людей; це право є частиною свободи релігії або переконань. Право сповідувати релігійні або нерелігійні переконання включає свободу робити спроби переконати інших людей в істинності власних поглядів і важливості цих поглядів і пов'язаних з ними практик для осмисленого і повноцінного життя. При цьому для багатьох віруючих поширення свого послання серед інших людей є релігійним обов'язком. У той же час право ненасильницьким способом переконувати інших людей користується захистом, передбаченим правом на свободу вираження поглядів, що включає «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження, або іншими способами на свій вибір» (100).

Свобода релігії або переконань також охоплює право не мати ніякої релігії або переконань, бути байдужим до релігії або переконань і не бути об'єктом діяльності з навернення в будь-яку віру. Це право, будучи частиною forum internum, теж користується абсолютним захистом.

Право робити спроби переконати інших людей щодо питань з області релігії або переконань за допомогою комунікації не є абсолютним і може бути обмежене в певних ситуаціях - зокрема, коли такі спроби спрямовані на осіб, особливо вразливих в силу їх віку (наприклад, на молодих людей у шкільному середовищі) або психічного захворювання.

Також може існувати загальне обмеження на використання методів переконання, рівносильних примусу. Крім цього, може застосовуватися особливий підхід, якщо мова йде про ієрархічні відносини, коли підлеглий не здатний протистояти бажанням вищого посадовця навернути його в свою віру.

Разом з тим, зусилля держави щодо розмежування належних і неналежних методів переконання пов'язані з труднощами і можуть надавати стримуючий вплив на комунікацію з питань релігії або переконань. Обмеження щодо права займатися ненасильницьким переконанням можуть бути виправдані тільки за умови їх повної відповідності всім критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПГПП. Це означає, що «будь-які обмеження вима-

гають юридичних підстав, вони повинні переслідувати законну мету, повинні бути чітко і точно визначені, повинні бути пропорційними і не застосовуватися дискримінаційним чином» (101). Важливо, щоб держава надала чіткі фактичні докази того, що певні види діяльності рівносильні примусу, оскільки в іншому випадку під кримінальну відповідальність або обмеження можуть підпадати мирні запрошення до бесіди на теми релігії або переконань.

Побоювання з приводу зусиль з метою ненасильницького переконання, особливо якщо ці зусилля докладаються недавно створеними і відносно невеликими релігійними громадами або громадами, що дотримуються певних переконань, можуть бути неналежним чином використані політиками для невиправданого обмеження законної діяльності цих громад під приводом забезпечення безпеки і соціальної стабільності. Такі громади можуть звинувачуватися в тому, що вони становлять загрозу безпеці, проповідуючи «альтернативні істини» або виступаючи з небажаними релігійними або конфесійними заявами, які вважаються «образою релігійних почуттів» і розглядаються як несумісні з традиційними цінностями і нормами всього суспільства. В результаті ці громади можуть зіткнутися з неприпустимими обмеженнями своєї свободи релігії або переконань. При цьому особи або громади, що намагаються навернути в свою віру шляхом ненасильницького переконання, можуть стати об'єктом забобонів, підозр і негативних стереотипів, які можуть привести до ворожості і насильства по відношенню до них.

Держава зобов'язана забезпечити правові рамки і соціальні умови для вільного і повного здійснення права змінювати релігію або переконання і навертати у свою віру інших людей шляхом ненасильницького переконання. Це означає, серед іншого, що держава зобов'язана захищати право осіб на зміну релігії або переконань (тобто право приймати, припиняти сповідувати або змінювати релігію або переконання), а також зобов'язана захищати осіб і громади, які займаються ненасильницьким наверненням інших в свою віру – від насильства, залякування, переслідування та дискримінації.

Повноцінне здійснення свободи релігії або переконань можливо лише тоді, коли люди можуть дізнаватися про нові ідеї, поширювати і отримувати інформацію. У світлі постійного розширення можливостей для комунікації, яке відбувається сьогодні, а також пов'язаних з цим змін в моделях реагування та асоціювання, держава та інші зацікавлені сторони докладають всіх зусиль у сприянні безпеці та соціальній згуртованості, заснованих на плюралізмі релігій або переконань. Обговорюючи реакцію держав на «неминучі наслідки плюралізму», Європейський суд з прав людини вказав, що «роль влади в таких ситуаціях полягає не в тому, щоб усунути причину напруженості шляхом виключення плюралізму з демократичної практики, а в забезпеченні толерантності конкуруючих груп у відношенні одна до одної» (102).

Слід зазначити, що панівні або впливові релігійні громади/громади, що сповідують певні переконання, можуть вбачати загрозу в появі або зростанні нових громад і їх реакція на це явище може призвести до порушень громадського порядку (наприклад, до масових виступів), пов'язаних з фак-

тами навернення в іншу віру. У цьому контексті держави повинні забезпечити, щоб рішення про заходи щодо підтримання громадського порядку не приймалися під впливом інспірованих протестів або перебільшеного реагування на передбачувану провокацію, оскільки це може привести до безпідставного або неправомірного обмеження законного прояву свободи релігії або переконань.

Дії, які можна вчинити для зменшення побоювань, пов'язаних з безпекою, щодо іноземних громадян або священнослужителів, які проводять місіонерську діяльність

Як правило, діяльність іноземних громадян або священнослужителів («іноземних місіонерів») з навернення в свою віру не створює ніяких проблем в області безпеки, навіть якщо вважається, що ці особи більш переконливі у своїй комунікації або більш впливові, ніж місцеві віруючі. Не слід забороняти будь-яким особам в'їжджати в країну і жити в ній на підставі їх належності до конкретної релігії або системи переконань. Винятки становлять випадки, коли є точні дані про те, що ці особи раніше займалися примусовим навернення у свою віру або пропагандою ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, або коли існують докази того, що вони планують займатися подібною діяльністю в приймаючій країні. Коли для в'їзду в країну потрібна віза, правила її видачі (зазвичай передбачають надання докладної інформації про заявника) дозволяють перевірити поведінку заявника в його власній країні. Як правило, таких заходів достатньо для вирішення будь-яких питань, що стосуються іноземних громадян, в тому числі священнослужителів.

Побоювання щодо безпеки можуть потребувати ретельнішої перевірки заяв на отримання візи, але загальна заборона на відвідування країни для всіх іноземних священнослужителів не відповідає критерію необхідності.

Рекомендації для держав-учасниць.

1. Держави-учасниці не повинні використовувати побоювання щодо безпеки як привід для обмеження права осіб змінювати релігію або переконання (приймати, припиняти сповідувати або змінювати релігію або переконання), яке користується абсолютним захистом згідно з міжнародним правом. У зв'язку з цим кримінальні, цивільно-правові та адміністративні заходи, що перешкоджають реалізації цього права або ускладнюють таку реалізацію, повинні бути скасовані.

2. Державам-учасницям слід забезпечити новонаверненим захист від насильства, переслідувань, залякування чи дискримінації, з тим щоб вони могли в повній мірі користуватися своєю свободою релігії або переконань.

3. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб будь-які обмеження права осіб і релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, займатися навернення в свою віру шляхом ненасильницького переконання відповідали всім критеріям, зазначеним у статті 18 (3) МПГПП (наприклад, якщо є докази того, що такі дії використовують примус або представляють собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства).

4. Державам-учасницям рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, щодо усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з

діяльністю з навернення в свою віру за допомогою діалогу і співпраці.

5. Держави-учасниці повинні забезпечити, щоб співробітники правоохоронних органів і служб безпеки, а також інші посадові особи отримали необхідну підготовку і керівні вказівки з тим, щоб в ході виконання своїх обов'язків вони поважали як право людей змінювати свою релігію або переконання, так і зусилля з навернення інших в свою віру шляхом ненасильницького переконання.

6. Держави-учасниці не повинні обмежувати в'їзд або перебування в країні іноземних громадян, у тому числі священнослужителів, на підставі їх релігії або переконань, за винятком тих випадків, коли існують точні дані про минулі зусилля таких осіб щодо примусового навернення в свою віру або про їх участь в пропаганді ненависті, що становить собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, як докази того, що ці особи планують займатися подібною діяльністю у приймаючій державі. Будь-які обмеження або скасування дозволу на в'їзд або проживання повинні повністю відповідати національному законодавству.

Для релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань.

7. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, в тому числі їх лідерам, слід визнати, що зміна релігії або переконань є невід'ємною складовою свободи релігії або переконань, що користується абсолютною правовим захистом (так само як і зміна релігійних переконань на атеїзм або агностицизм, і навпаки).

8. Лідерам релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, слід утримуватися від закликів обмежити право з навернення інших в свою віру з міркувань захисту традиційних цінностей або забезпечення соціальної згуртованості.

9. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується розвивати такі способи поширення своєї релігії або переконань, які поважають свободу релігії або переконань інших осіб і враховують культурний і соціальний контекст, в якому здійснюються такі зусилля; також рекомендується навчати віруючих методам і прийомам спілкування, що свідчить про повагу вибору інших людей.

10. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, а також міжконфесійним органам або радам рекомендується розробити добровільні кодекси поведінки або керівні принципи з питань поширення своєї релігії або переконань без використання примусу.

11. Релігійним громадам або громадам, що дотримуються певних переконань, рекомендується докладати зусиль до усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з діяльністю з навернення в свою віру за допомогою діалогу і співпраці в формальних і неформальних умовах. Державам рекомендується підтримувати ці зусилля.

Для громадянського суспільства.

12. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що сповідують певні переконання, щодо усунення будь-якої напруженості або побоювань, пов'язаних з діяльністю навернення

в свою віру за допомогою діалогу і співпраці.

13. Організаціям громадянського суспільства рекомендується підтримувати зусилля релігійних громад або громад, що дотримуються певних переконань, з розробки добровільних кодексів поведінки або керівних принципів з питань поширення своєї релігії або переконань без використання примусу.

14. Організаціям громадянського суспільства рекомендується приділяти увагу становищу новонавернених осіб, що піддаються ризику насильства, утисків, залякування чи дискримінації і пропонувати їм відповідну підтримку з тим, щоб вони могли в повній мірі користуватися своєю свободою релігії або переконань.

Для засобів масової інформації.

15. Державним і приватним засобам масової інформації рекомендується надавати об'єктивну і точну інформацію, що стосується діяльності з навернення в свою віру, включаючи інформацію про право новонавернених осіб на здійснення своєї свободи релігії або переконань.